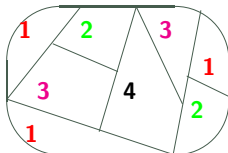

8 Rovinnost a kreslení grafů

V přímé návaznosti na předchozí lekci se zaměříme na druhý důležitý aspekt slavného problému čtyř barev, který byl původně formulován pro barevné rozlišení států na politické mapě:

Jak tedy taková obarvovaná politická mapa souvisí s kreslením grafů? Jednoduše – souvislé státy můžeme reprezentovat jako vrcholy grafu a hranami pak zaznamenat „sousednost“ mezi státy. Důležité je, že takto vzniklý graf můžeme zřejmě zakreslit v rovině **bez křížení hran** a nazýváme jej proto *rovinným grafem*.

Stručný přehled lekce

- Kreslení grafů, definice rovinného grafu a základní vlastnosti.
- Rozpoznávání rovinných grafů (Kuratowského věta).
- Barvení map a rov. grafů - problém čtyř barev a nástin jeho řešení.
- Kreslení grafů s křížením hran – průsečíkové číslo.

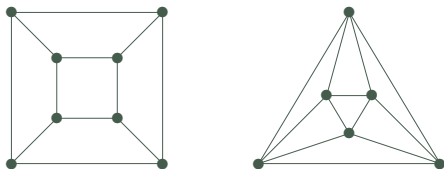
8.1 Rovinné kreslení grafu

Definice 8.1. Rovinným nakreslení grafu G

myslíme zobrazení, ve kterém jsou vrcholy znázorněny jako různé body v rovině a hrany jako oblouky spojující body svých koncových vrcholů. Přitom hrany se nesmí nikde křížit ani procházet jinými vrcholy než svými koncovými body.

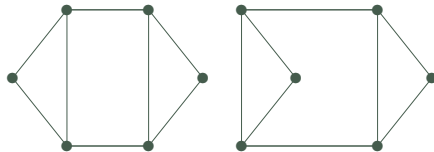
Graf je **rovinný** pokud má rovinné nakreslení. $\square$

Důležitým příkladem rovinných grafů jsou grafy (třírozměrných Euklidovských) mnohostěnů, třeba graf čtyřtěnu, krychle, osmistěnu, dvanáctistěnu, atd.

Platí, že grafy mnohostěnů jsou vždy rovinné a 3-souvislé. Naopak každý rovinný 3-souvislý jednoduchý graf je grafem nějakého mnohostěnu. (Důkaz tohoto tvrzení je obtížný.)

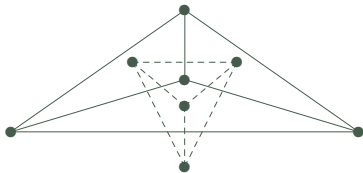
Definice: *Stěnamí* rovinného nakreslení grafu nazýváme (topologicky) souvislé oblasti roviny ohraničené tímto nakreslením grafu.

Rovinný graf může mít více *podstatně různých* nakreslení, ale 3-souvislý rovinný graf má ve všech svých rovinných nakresleních „stejně stěny“ (Důsledek 8.11). □

Definice. *Duální (multi)graf* rovinného nakreslení grafu G získáme tak, že stěny nahradíme vrcholy duálu a hranami spojíme sousedící dvojice stěn.

Duální multigraf k rovinnému grafu je vždy rovinný, což je snadné dokázat. Na druhou stranu však často bude obsahovat násobné hrany a dokonce i smyčky.

Nyní si uvedeme zajímavý a vlastně „jediný rozumný kvantitativní“ vztah o rovinných nakresleních grafů. Jedná se o slavný **Eulerův vztah**, který říká:

Věta 8.2. *Nechť rovinné nakreslení souvislého grafu G má f stěn. Pak*

$$|V(G)| + f - |E(G)| = 2. \square$$

Důkaz: Nechť počet vrcholů v G je v a hran h .

- Pokud je G strom, tj. nemá kružnice, má ve svém nakreslení jedinou stěnu a dle Věty 4.3 má přesně $h = v - 1$ hran. Potom platí $v + f - h = v + 1 - (v - 1) = 2. \square$
- Pokud G obsahuje kružnici C , pak vypustíme jednu její hranu e . Tím se počet hran sníží o 1, ale zároveň se sníží o 1 počet stěn, protože kružnice C původně oddělovala (viz Jordanova věta o kružnici) dvě stěny přilehlé k hraně e od sebe, ale nyní tyto dvě stěny „splynou“ v jednu. Počet vrcholů se nezmění. Proto se nezmění hodnota $v + f - h = v + (f - 1) - (h - 1) = 2$.

Tvrzení tak plyne z principu matematické indukce. $\square$

Poznámka: Všimněte si dobře, že Eulerův vztah vůbec nezávisí na tom, jak je graf G nakreslený, je to vlastnost grafu jako takového.

Tento jednoduše vypadající vztah má mnoho aplikací a důsledků.

Důsledek 8.3. *Jednoduchý rovinný graf na $v \geq 3$ vrcholech má nejvýše $3v - 6$ hran. Jednoduchý rovinný graf na $v \geq 3$ vrcholech a bez trojúhelníků má nejvýše $2v - 4$ hran.*

Důkaz: Můžeme předpokládat, že graf je souvislý, jinak bychom přidali další hrany. Necht' počet vrcholů v G je v , stěn je f a hran h . Jelikož nemáme smyčky ani násobné hrany, má každá stěna v nakreslení grafu na obvodu aspoň 3 hrany, přitom každou hranu započítáme ve dvou přilehlých stěnách. Pak tedy platí $h \geq \frac{1}{2} \cdot 3f$, neboli $\frac{2}{3}h \geq f$. Dosazením do vztahu Věty 8.2 získáme

$$2 = v + f - h \leq v + \frac{2}{3}h - h = v - \frac{1}{3}h$$

$$h \leq 3(v - 2) = 3v - 6. \square$$

Druhá část se dokazuje obdobně, ale nyní víme, že graf nemá ani trojúhelníky, a tudíž má každá stěna v nakreslení grafu na obvodu aspoň 4 hrany. Pak tedy platí $h \geq \frac{1}{2} \cdot 4f$, neboli $\frac{2}{4}h \geq f$. Dosazením do vztahu Věty 8.2 získáme

$$2 = v + f - h \leq v + \frac{2}{4}h - h = v - \frac{1}{2}h$$

$$h \leq 2(v - 2) = 2v - 4.$$

Tím jsme hotovi. □

Důsledek 8.4. Každý rovinný graf obsahuje vrchol stupně nejvýše 5.
Každý rovinný graf bez trojúhelníků obsahuje vrchol stupně nejvýše 3. $\square$

Důkaz: Pokud by všechny vrcholy měly stupně alespoň 6, celý graf by měl aspoň $\frac{1}{2} \cdot 6v = 3v$ hran, což je ve sporu s Důsledkem 8.3. Některý vrchol musí tudíž mít menší stupeň než 6.

Obdobně postupujeme u druhého tvrzení. $\square$

8.2 Rozpoznání rovinných grafů

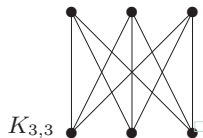
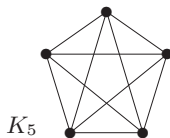
Při praktickém využití rovinných grafů je potřeba umět abstraktně zadaný graf rovinně nakreslit bez křížení hran. Na rozdíl od problému určení barevnosti grafu se naštěstí jedná o efektivně algoritmicky řešitelný problém. □

První algoritmus běžící v lineárním čase byl podán Hopcroftem a Tarjanem 1974 a od té doby se objevilo několik jednodušších algoritmů, ale stále nejsou dostatečně přístupné, abychom je mohli ukázat v omezeném čase na přednášce.

Věta 8.5. *Rozhodnout rovinnost a nalézt příslušné nakreslení daného grafu lze v lineárním čase (vůči počtu vrcholů).*

Místo obecných algoritmů pro rovinné kreslení grafů se zde podíváme na otázku, jak odůvodnit nerovinnost (malého) grafu.

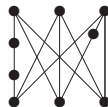
Příklad 8.6. Ukažme, že následující dva grafy, K_5 a $K_{3,3}$ nejsou rovinné.

Při zdůvodnění využijeme znalosti předchozího oddílu. Všimněme si, že graf K_5 má 5 vrcholů a $10 > 3 \cdot 5 - 6$ hran. Podobně graf $K_{3,3}$ má 6 vrcholů a $9 > 2 \cdot 6 - 4$ hran, přitom neobsahuje žádné trojúhelníky. Proto podle Důsledku 8.3 žádný z nich není rovinný. $\square$

Důsledek 8.7. Grafy K_5 a $K_{3,3}$ nejsou rovinné. $\square$

Definice: *Podrozdělením* grafu G rozumíme graf, který vznikne z G nahrazením některých hran novými cestami libovolné délky.

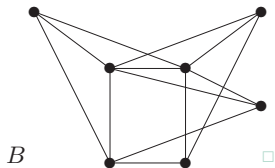
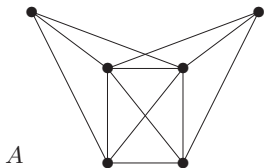

Důležitý abstraktní popis všech rovinných grafů našel K.Kuratowski:

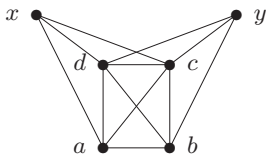
Věta 8.8. Graf G je rovinný právě když neobsahuje podrozdělení grafů K_5 nebo $K_{3,3}$ jako podgrafy.

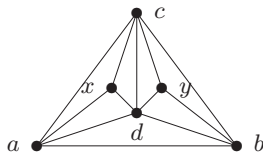
Příklad 8.9. Které z následujících dvou grafů jsou rovinné? Najděte rovinné nakreslení (včetně očíslovaných vrcholů), nebo zdůvodněte nerovinnost grafu.

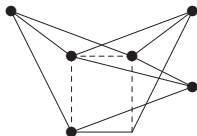
Po chvíli zkoumání určitě přijdeme na to, že graf *A* se dá nakreslit rovinně takto:

→

Graf *B* na druhou stranu rovinný není podle Věty 8.8, protože je v něm obsaženo podrozdělení grafu $K_{3,3}$, které je ukázáno na tomto obrázku:

Jednoznačnost rovinného nakreslení

Fakt: V 2-souvislém rovinném grafu je každá stěna ohraničená kružnicí.

Díky tomuto faktu lze snadno nadefinovat, že dvě rovinná nakreslení 2-souvislého grafu jsou *ekvivalentní*, pokud jejich stěny tvoří stejné soubory kružnic. □

Klíčovým výsledkem nyní je:

Lema 8.10. *Kružnice C v 3-souvislém rovinném grafu G je stěnou jeho nakreslení, právě když podgraf $G - V(C)$ je souvislý graf.* □

Důkaz: V jednom směru, pokud $G' = G - V(C)$ je souvislý, pak podle Jordanovy věty o kružnici leží celý G' uvnitř jedné oblasti C , tudíž druhá oblast C je stěnou v každém nakreslení G . □

Naopak pokud C ohraničuje stěnu v některém rovinném nakreslení grafu G , dokážeme, že každé dva vrcholy mimo C lze spojit cestou disjunktní s C . Necht' tedy $x, y \in V(G) \setminus V(C)$ a označme X (či Y) množinu těch vrcholů C dosažitelných z x (z y) po cestách neprocházejících přes C . Jelikož x, y náleží stejné stěně kružnice C , množiny X, Y se na C „nepřekrývají“, přesněji je lze od sebe oddělit odebráním některých dvou vrcholů $c, d \in V(C)$. Pak však $\{c, d\}$ je řezem v grafu G oddělujícím x od y a to odporuje předpokladu 3-souvislosti, spor. □

Důsledek 8.11. *Každá dvě rovinná nakreslení 3-souvislého grafu jsou ekvivalentní.*

Závěrem si ještě bez důkazu uvedeme, že rovinné grafy vždy mají pěkné nakreslení v rovině.

Věta 8.12. *Každý jednoduchý rovinný graf lze nakreslit v rovině (bez křížení hran) tak, že hrany jsou úsečky.*

8.3 Barvení map a rovinných grafů

Vzpomeňme si na již zmiňovaný převod mapy na graf – jedná se vlastně o vytvoření duálního grafu k této mapě. Aby v duálním grafu k mapě nevznikly smyčky, v mapě nesmí žádný stát sousedit sám se sebou, což je přirozený požadavek.

V roce 1976 Appel a Haken, a pak znovu v roce 1993 Robertson, Seymour, Sanders a Thomas, dokázali tuto větu, která rozřešila problém čtyř barev a která je jedním z nejslavnějších výsledků diskrétní matematiky vůbec:

Věta 8.13. *Každý rovinný graf bez smyček lze obarvit 4 barvami.* □

Důkaz této věty je nesmírně složitý (však byl také hledán po více než 100 let a k jeho úplnému provedení je stále třeba počítač), a proto si uvedeme slabší a mnohem jednodušší tvrzení:

Tvrzení 8.14. *Každý rovinný graf bez smyček lze obarvit 6 barvami.
Každý rovinný graf bez smyček a bez trojúhelníků lze obarvit 4 barvami.* □

Důkaz: Podle Důsledku 8.4 najdeme v každém podgrafu G vrchol v stupně nejvýše 5, a tudíž je G 5-degenerovaný a obarvíme jej podle Věty 7.5. Druhou část dokážeme obdobně, když nalezneme vrchol stupně ≤ 3 . □

Věta 8.15. Každý rovinný graf bez smyček má *výběrovou* barevnost nejvýše 5. $\square$

Důkaz (náznak): Poměrně přímočarou indukcí lze dokázat následující zesílené tvrzení:
Nechť rovinný graf G s vnější stěnou ohraničenou kružnicí C má všechny ostatní stěny trojúhelníky. Nechť každý vrchol mimo C má přiřazen seznam 5 barev, vrcholy C mají seznamy 3 barev a jisté dva sousední vrcholy x, y na C mají přímo předepsané (různé) barvy. Pak G lze výběrově obarvit.

- Nechť $z \neq y$ je druhý soused x na C . Pokud některá hrana f ze z nenáležící C má druhý konec také na C , pak podél f „rozdělíme“ G na podgraf G_1 obsahující x, y a podgraf G_2 sdílející hranu f s G_1 . Indukcí nejprve obarvíme G_1 , pak G_2 taktéž splní indukční předpoklad a i jej dobarvíme.
- Jinak budeme indukcí barvit podgraf $G_3 = G - z$; přičemž všem sousedům z uvnitř G odebereme ze seznamu (jejich pěti) barev dvě z barev seznamu u vrcholu z různé od barvy x . Následně dobarvíme vrchol z , pro nějž máme tři možnosti a jen jeho dva sousedé na C s ním mohou být v konfliktu.

$\square$

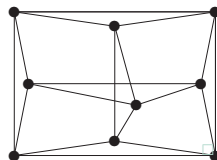
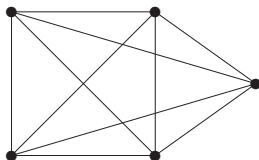
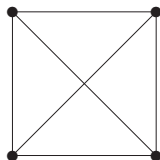
8.4 O průsečíkovém čísle grafů

Třebaže již dobře víme (a umíme algoritmicky rozpoznat), které grafy jsou rovinné, praxe požaduje „hezká nakreslení“ i nerovinných grafů do roviny. Jak tedy na **hezká kreslení** nerovinných grafů do roviny? □

Definice (rozšíření Definice 8.1):

Nakreslením grafu G do roviny rozumíme zobrazení, ve kterém jsou vrcholům G přiřazeny různé body roviny a hranám jednoduché křivky spojující koncové vrcholy. Přitom je požadováno, aby se žádné **tři hrany neprotínaly** v jednom bodě (jiném než koncový vrchol), aby žádná **hrana neprocházela** jiným vrcholem a aby se každá protínající dvojice hran skutečně „**křížila**“ (tj. ne jednostranný dotyk). □

Příklad 8.16. Podívejme se na následující tři (korektní) nakreslení do roviny. Jsou všechna „optimální“, tj. je počet jejich křížení nejmenší možný? □

Snadno vidíme, že první graf lze nakreslit i bez křížení a druhý graf jen s jedním křížením. Naopak třetí graf už s méně kříženími nakreslit nelze. Uměli byste toto dokázat? □

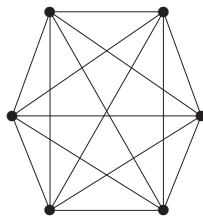
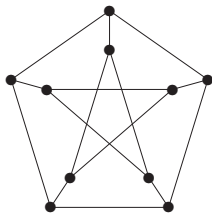
Definice 8.17. Průsečíkové číslo grafu G v rovině

je definováno jako nejmenší možný počet křížení dvojic hran přes všechna korektní nakreslení G do roviny. Značíme $cr(G)$.

Původ problému průsečíkového čísla spadá do doby druhé světové války, kdy P. Turán byl na nucených pracech v cihelně. Jejich úkolem bylo tlačit vozíky s cihlami po kolejnicích a na každé křižovatce s tím měli velké problémy. Proto Turán přemýšlel, jak navrhnout kolejiště lépe, aby minimalizoval počet křížení kolejnic.

V dnešní době je problém průsečíkového čísla velmi důležitý v praktických oblastech VLSI designu [Leighton] a „lidsky čitelné“ vizualizace grafů v různých schématech.

Příklad 8.18. Určeme průsečíková čísla následujících dvou grafů:

□

Asi snadno každý nalezne nakreslení prvního grafu (Petersenův) s pouze dvěma kříženími hran. Jak však dokázat, že jej nelze nakreslit s jedním křížením? Všimněme si, že každá jeho hrana je „ekvivalentní“ s každou jinou. To znamená, že by odstraněním jedné zvolené hrany z Petersenova grafu mělo vytvořit rovinný graf, ale to není pravda. □

Druhý graf K_6 lze nakreslit s 3 kříženími – začněme s kružnicí délky 5 a posledním vrcholem spojeným uvnitř. Zbýlých 5 hran pak už dokážeme dokreslit s vytvořením tří křížení. Zkuste si to! Proč není možných méně křížení? Předpokládejme, že dvě křížení hran postačují, pak bychom vypuštěním dvou dotčených hran získali rovinný graf. Ten by však měl 6 vrcholů a $13 > 3 \cdot 6 - 6$ hran, spor. □

Fakt: Přesné obecné hodnoty průsečíkových čísel nejsou známy ani pro úplné či úplné bipartitní grafy. □

Věta 8.19. *Problém určit, zda průsečíkové číslo $cr(G) \leq k$ pro G a k na vstupu je $\mathcal{NP}$ -úplný. Toto platí dokonce i když G je kubický 3-souvislý graf.*

Zamyslete se sami, proč by problém průsečíkového čísla měl vůbec náležet do třídy $\mathcal{NP}$, není to tak zřejmé... □

V praxi se ukazuje, že určení průsečíkového čísla je přímo **zoufale těžký** problém, ještě mnohem beznadějnější než třeba barevnost. Snad jediným existujícím „pozitivním“ (i když zcela nepraktickým) algoritmickým výsledkem je následující:

Věta 8.20. *Pro fixní k lze otestovat, zda $cr(G) \leq k$, v polynomiálním kvadratickém čase vzhledem k počtu vrcholů grafu.*

(2006: Dnes je známo i vylepšení v lineárním čase.) □

Poznámka: Dodnes zatím nevíme, jak v polynomiálním čase přesně určit průsečíkové číslo grafu, který vznikne z rovinného grafu přidáním jedné hrany! (Umíme jen aproximovat s faktorem daným největším stupněm grafu.)